

С. Б. БУЙСЬКИХ, В. І. НІКІТІН

Охоронні розкопки могильника IV—III ст.
до н. е. Лагерна Коса

Могильник знаходиться в південній частині Лагерної коси, що відділяє Березанський лиман від Чорного моря, в 0,1 км на південь від с. Велика Чорноморка Очаківського району Миколаївської області, в 2 км на південний захід від м. Очакова, на березі Чорного моря (рис. 1). Численними розвідками, що проводилися у цьому районі, могильник не був зафіксований¹. Відсутній він і на останній археологічній карті пам'яток ольвійської периферії². Це пов'язано з тим, що пошук ґрунтових могильників, у тому числі і античної доби, завжди дуже ускладнений. Могили, як правило, впускаються у ґрунт з рівня материка і навіть нижче його, культурний шар, на відміну від поселень, на таких пам'ятках відсутній, і плями не простежуються.

Більша частина могильника Лагерна Коса була зруйнована в ході багатомісячних ерозійних явищ берегової смуги. Північна збережена частина (по суші вже окраїнна), випадково виявлена в 1984 р. під час будівельних робіт.

В порушення Закону УРСР «Про охорону та використання пам'яток історії та культури» від 13.07.1978 р. роботи при виявленні могил припинені не були, тому ряд матеріалів, на жаль, втрачено. На площі розмірами 300×500 м вдалося зібрати предмети античної доби: бронзові трилопатеві наконечники стріл з внутрішньою та виступаючою назовні втулкою (рис. 2, 1—11); бронзові обручки, діаметром 1,4 та 1,6 см, товщиною по 0,2 см (рис. 2, 13—16); бронзовий браслет підтрикутників обрисів з потовщеними кінцями, що не сходяться; товщина в середній частині 0,2 см, а на кінцях — 0,3 см, діаметром 4,1 см (рис. 2, 17); фрагмент бронзового люстерка, діаметром 6 см, товщиною 0,1 см (рис. 2, 19); фрагменти двох бронзових сережок (рис. 2, 20—21) — одна з них діаметром 1,9 см, товщиною 0,1 см (рис. 2, 20); фрагмент бронзового щитка для перся підовальної форми, товщиною 0,1 см, діаметром 1,6 см (рис. 2, 22); бронзовий щиток овальної форми, розмірами 1,7×1,3 см, товщиною 0,3 см (рис. 2, 23); трійні кільця з подвоєними виступами з трьох боків, діаметром 2,3 см кожний, товщиною 0,4 см (рис. 2, 24); бусина з вічками діаметром 2 см (рис. 2, 25); фрагмент нижньої частини тулуба чорнолакового канельованого гідриска (рис. 2, 26), фрагментований чорнолаковий гутус з волютами по верху, висотою 3,7 см, діаметром отвору 2,4 см, довжиною носика 1,9 см, діаметром носика 0,6 см (рис. 2, 27); світлоглиняний амфориск з двома петельчастими ручками по тулубу, вузькою високою шийкою і нависаючими вінцями (рис. 2, 28). По краю вінця, шийці та тулубу нанесені бурим лаком

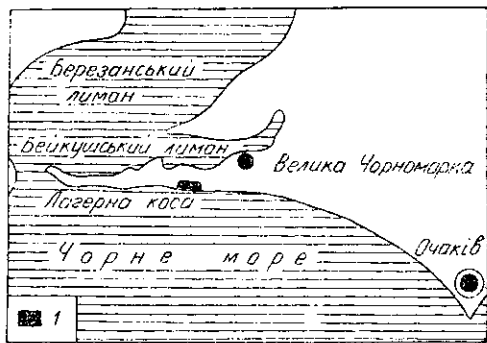

Рис. 1. Схема розташування могильника Лагерна Коса.
Умовні позначення:
1 — могильник.

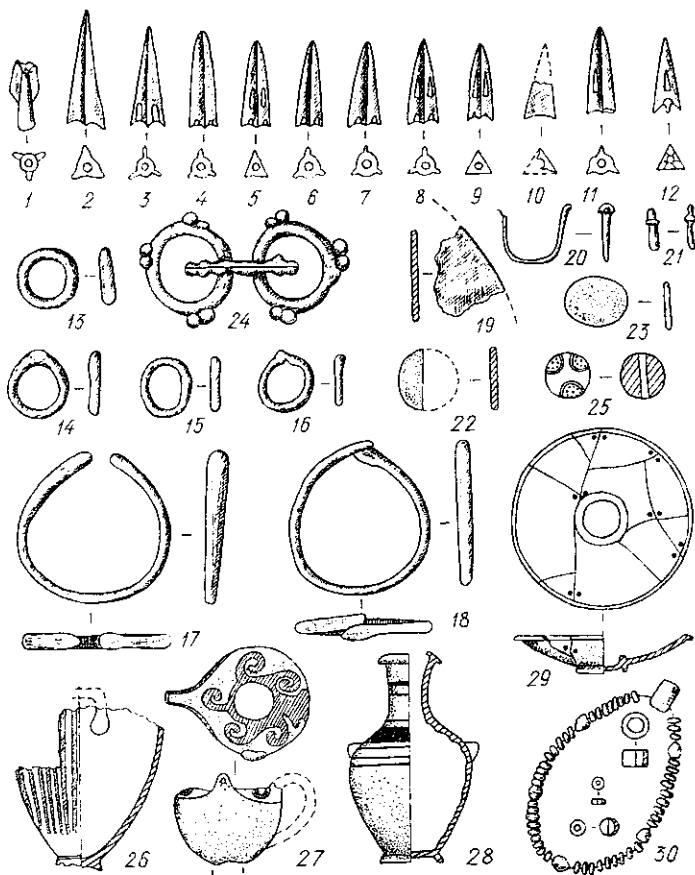

Рис. 2. Речовий матеріал з могильника (1—30).

широкі і вузькі концентричні смуги. Висота посудини 11 см, найбільший діаметр тулуба — 6,5 см, діаметр дна — 3,4 см.

Візуальне обстеження місцевості дало можливість встановити наявність некрополя, на якому силами Приморського загону Периферійної експедиції проведено охоронні розкопки³. На вказаній площі зафіксовано сліди семи давніх поховань (рис. 3).

Могила № 1 (рис. 4, 1) виявлена за рештками кам'яного закладу на відстані 6 м на північ від берегового обрізу. Вхідна яма мала розміри 2,28×1,0 м, форму витягнутого прямокутника з підзаокругленими та дещо ламаними краями. У вхідній ямі в безладному стані, зсунуті на схід, лежали на різних глибинах (від 0,05 до 0,50 м) рвані необроблені вапнякові плити різних розмірів (від 0,31×0,26×0,07 м до 0,66×0,38×0,17 м) та форм. Напевне, вони перекривали підбій.

Після зняття плит виявилось, що вхідна яма має уступ, зорієнтований по довгій осі з північного заходу на південний схід. Він починається з глибини 0,28 до 0,56 м і має середню ширину 0,55 м. Звуження уступу простежується у бік південного сходу. Внизу вхідна яма мала підтрикутніковий обрис, розміри 2,30×0,50 м. Зі сходу на захід дно вхідної ями звужується на 0,15 м.

На нижньому уступі (дні) вхідної ями, на глибині 0,55 м, зсунуті на захід лежали в безладному положенні кістки дорослої людини. Розкидані кістки дорослого трапилися також на дні підбою, який вирито з південного боку на глибині 0,68 м. Серед них були й дві кістки тварин, що, очевидно, являли собою рештки жертвовної їжі. Судячи за розкиданими кістками людини, можна припустити, що кістяк первісно лежав випростано, головою на захід. На дні підбою і на кістках

простежувалися залишки повстини. У північному — північно-східному куті підбою лежав бронзовий трилопатовий наконечник стріли (рис. 2, 12) і фрагменти залізного виробу (ножа?).

Могила № 2 (рис. 4, 2) знаходилася в 7,5 м на північ від обриву і в 8 м на схід від могили № 1. Орієнтована по осі південний схід-північний захід. У плані — прямокутної форми з плавно заокругленими кутами. Довжина вхідної ями — 1,68 м, ширина в південній та центральній частинах — 0,82 м. У північній частині її ширина, за рахунок вхідного уступу, звужувалася до 0,60 м. Уступ розташований на глибині 0,20 м від кінця материкового суглинку. Його довжина — 0,26 м, ширина — 0,60 м, висота — 0,20 м.

У західній частині вхідної ями також простежено дві сходинки. Перша — вирізана на глибині 0,40 м від рівня материка. Вона починається від основи вхідної сходинки і упирається в південно-східну стінку вхідної ями. Її висота 0,22 м, ширина від 0,22 до 0,44 м. Друга — вирізана під основою першої — на глибині 0,65 м від рівня материка. Її висота 0,08 м, ширина від 0,30 до 0,38 м.

Поховальна камера знаходилася на глибині 0,70 м від рівня материка. У плані — витягнутий овал, довжиною 1,50 м, шириною 0,50 м. Залігає нижче рівня останньої сходинки на 0,08 м. Могила підбоем входить у материкову стінку на 0,26 м. Підбій зроблено з глибини 0,20 м. Висота поховальної камери — 0,50 м.

Поховання виявилось пограбованим. У щільному чорноземно-лесовому заповненні вхідної ями знайдено п'ять фрагментів стінок червоноглиняних амфор, які за глиною, тістом та характером випалу можна віднести до гераклійської продукції першої половини IV ст. до н. е.

На дні могили збереглися невеликі фрагменти підстилки з напівзітлілої камки. На місцеположення голови похованого вказувала невелика ум'ятина від черепа в північно-західній частині дна могили.

Могила № 3. Розташована в 3,5 м на північний схід від могили № 1. Орієнтована із сходу на захід. Розміри плями до розкриття склали: довжина 1,35 м, ширина 0,68 м. У південно-західному куті на прузі стояла вапнякова плита закладу, довжиною 0,50 м, шириною 0,46 м, товщиною 0,08 м.

На північ від плити закладу, в материк, збереглися сходинки, що знаходилися на 0,10 м нижче рівня материка. За плитою закладу, на південь виявлені залишки могили, довжиною 0,85 м, шириною 0,40 м, глибиною 0,32 м від рівня материка. Від кістяка в західній частині могили зберігся *in situ* фрагмент черепної пластини, а також кілька зубів, у східній частині — напівзітлілі кістки ніг. У західній частині могили знайдено два браслети з мідного дроту (один зберігся повністю — рис. 2, 18), 5 круглих пастових бусин жовтуватого кольору, одна циліндрична бусина, 49 мініатюрних пастових бусин (рис. 2, 30), 2 половинки середземноморської черепашки каурі. Буси з поховання можна віднести до IV — початку III ст. до н. е.⁴

За антропологічними та археологічними даними, у могилі була похована дівчинка трьох-п'яти років. Кістяк, очевидно, лежав головою на захід.

Могила № 4 (рис. 4, 3) знаходиться в 4,5 м на північний захід від могили № 1. До верхнього краю плити закладу материк було знято на 0,40 м бульдозером. Дві вапнякові плити, розмірами 0,5×0,35×0,06 м та 0,40×0,39×0,08 м також були зсунуті бульдозером. *In situ* залишилися чотири плити, що були поставлені орфостатно. Розміри

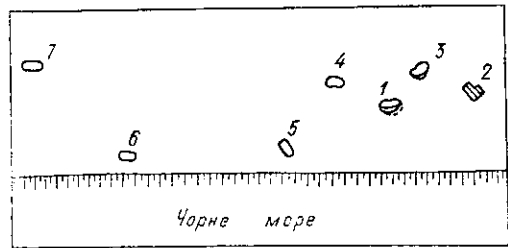

Рис. 3. План могильника.

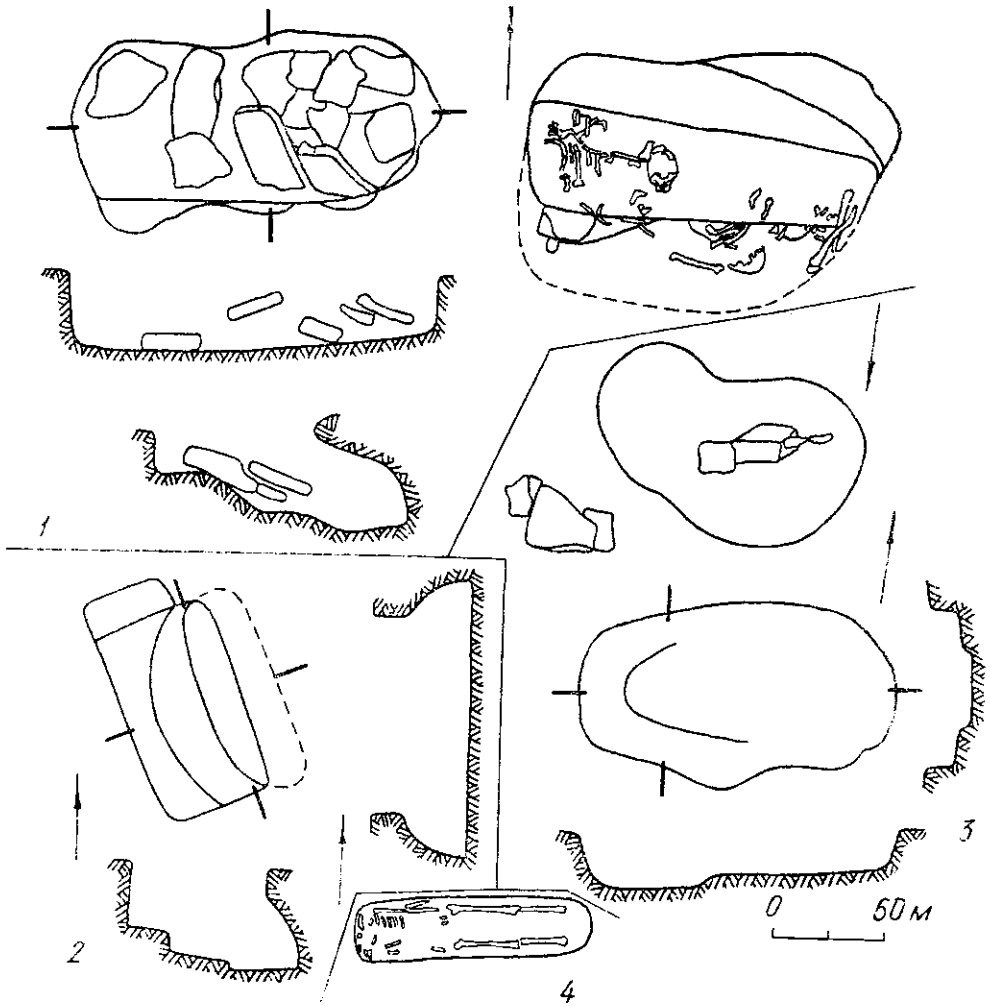

Рис. 4. Плани і розрізи могил (1—4).

великих каменів — $0,25 \times 0,25 \times 0,04$ м, $0,38 \times 0,12$ м та $0,30 \times 0,20 \times 0,09$ м. Заклад орієнтовано зі сходу на захід. Загальна довжина $0,95$ м, ширина (в плані) — $0,30$ м.

Довжина могили $2,20$ м, ширина $1,35$ м, глибина від рівня знятого бульдозером материка $0,28$ м, з його врахуванням — $0,68$ м. Після розбору каміння під ним виявлено заглиблення неправильної підковоподібної форми, що знаходилося на відстані $0,34$ м від західної стіни, та плавно переходило у дно могили. Ширина заглиблення $0,55$ м, довжина $0,70$ м, зниження від рівня дна могили складає $0,08$ м. Глибина заглиблення від рівня знятого бульдозером материка — $0,30$ — $0,40$ м (з врахуванням знятого шару — $0,70$ — $0,80$ м).

У чорноземно-лесовому заповненні могили знайдено: фрагмент вінець гераклейської амфори IV ст. до н. е. та уламок бронзової голки. Кістяк не зберігся. Здається, могила служила кенотафом. Однак не виключено, що кістки могли розкластися в дуже лужному ґрунті, якими й є темно-каштанові лесові породи. В такому випадку, враховуючи положення закладу та заглиблення, похований міг лежати головою на захід.

Могила № 5. Розташована в $2,5$ м на північ від обриву та в $10,5$ м на південний захід від могили № 1. Поховання було зруйновано бульдозером при знятті материкового шару. Вдалося зафіксувати лише дно

поховальної камери овалоподібної форми, довжиною 1,30 м, шириною 0,90 м, глибиною від рівня знятого бульдозером материка 0,15 м. Могила орієнтована з південного сходу на північний захід. У південно-східній частині зберігся невеликий фрагмент підстилки з камки. Також тут, у ґрунті, вдалося простежити відбитки напівзтілених трубчастих кісток ніг. У ногах похованого *in situ* знаходилося сіролощене рибне блюдо зі слідами ремонту, яке вдалося реставрувати повністю (рис. 2, 29). Похованого, виявилось, було покладено головою на північний захід.

Вказане рибне блюдо з невисокими стінками, розширеними доверху і солонкою, що виділена не лише заглибленням у центрі, але й бортиком, можна віднести до продукції ольвійських гончарних майстерень середини — другої половини IV ст. до н. е.⁵

Могила № 6 (рис. 4, 4). Розташована в 2 м на північ від обриву та в 14,5 м від могили № 5. Поховання було зруйновано бульдозером. *In situ* збереглося лише дно поховальної камери — прямокутної форми з заокругленими кутами, довжиною 1,60 м, шириною 0,40 м, з рештками кістяка на підстилці з камки. Похованого покладено головою на захід.

Могила № 7. Розташована в 12,5 м на північний захід від могили № 6. Повністю зруйнована. За кількома черепними пластинами, що залишилися в ґрунті *in situ*, вдалося лише встановити, що похований був покладений головою на захід.

Таким чином, до розкопок на Лагерній Косі у Нижньому Побужжі було відомо 14 античних могильників (без Ольвії). З них до VI—V ст. до н. е. відносилось чотири, до перших сторіч нашої ери — сім, до IV—III ст. до н. е. — три⁶. Тепер до числа останніх увійде і досліджуваний могильник.

У результаті рятувальних робіт було виявлено ряд знахідок, що висвітлюють ідеологічні уявлення населення західного району ольвійської сільської округи у IV—III ст. до н. е. Незважаючи на досить скромні речові матеріали, датування могильника чітко укладається в межі IV — початку III ст. до н. е. Привертає увагу підвійний характер більшості поховань.

Як відомо, підвійні могили являли собою одну із специфічних рис поховального обряду Ольвії. Тип ольвійської катакомби утворився на місці в результаті ускладнення простої могили⁷. У некрополі міста вони з'являються з V ст. до н. е. і для V—IV ст. до н. е. відомі в Ольвії, на некрополях інших міст Північного Причорномор'я відсутні. На ольвійській хорі ранні підвійні могили відкриті на Марицинському могильнику⁸. Деякі з них відносяться до IV ст. до н. е., а більшість — до межі IV—III ст. до н. е. і III ст. до н. е.

У інших містах Північного Причорномор'я, зокрема в Пантикапеї⁹ та Херсонесі¹⁰, підвійні могили з'являються значно пізніше і не набувають такого поширення, як в Ольвії, де вони складають у першій половині V ст. до н. е. 33% усіх поховань¹¹, у другій половині V — початку IV ст. до н. е. — близько 50%¹². Останнім часом висловлена думка, що поява підвійних могил на інших могильниках, що знаходяться за межами Ольвії та її хори (Кошари, Миколаївка, Панське I та ін.), може свідчити про пересування сюди вихідців з району Нижнього Побужжя¹³.

Не виходить за межі ольвійських поховальних традицій і західна — північно-західна орієнтація могил Лагерної Коси. Як і в більшості грецьких некрополів, в Ольвії переважала широтна орієнтація могил із заходу на схід або зі сходу на захід з великими відхиленнями. На некрополі IV—III ст. до н. е. вони склали близько 50% усіх могил¹⁴.

Отже, можна вважати, що могильник Лагерна Коса був залишений грецьким населенням західної частини ольвійської хори. Можливо, він належав відкритому у 1974 р. поселенню IV—III ст. до н. е. Мала Чор-

номорка IV¹⁵. Планомірні розкопки цього поселення, безперечно, зможуть істотно доповнити матеріали, одержані на могильнику Лагерна Коса.

С. Б. БУЙСКИХ, В. И. НИКИТИН

Охранные раскопки могильника IV—III вв. до н. э. Лагерная Коса

Резюме

В статье публикуются материалы охранных раскопок античного могильника, обнаруженного при строительных работах близ Лагерной Косы (Очаковский район Николаевской области). Авторам удалось зафиксировать семь погребений, имевших западную — северо-западную ориентацию (в том числе пять подбойных). Полученный вещевой материал дает дату существования могильника — IV — начало III вв. до н. э. На основании анализа погребального инвентаря и погребального обряда авторы приходят к выводу о том, что могильник был оставлен греческим населением западной части ольвийской хоры и, по-видимому, принадлежал синхронному поселению Малая Черноморка IV.

¹ Крыжицкий С. Д., Бураков А. В., Буйских С. Б. и др. К истории ольвийской сельской округи // ИААСП. — Киев, 1980. — С. 3—18; Славин Л. М. Археологічні дослідження городищ, поселень та могильників ольвійського оточення // АП УРСР. — 1955. — Т. 5. — С. 127—150; Руслева А. С. Разведка в районе Березанского лимана. // АИУ в 1965—1966 гг. — Киев, 1967. — Вып. 1. — С. 141—145.

² Марченко К. К. Поселения античного времени на территории Нижнего Побужья // Археология СССР. — АГСП. — 1984. — С. 41—43. — Карты 2—4.

³ Буйских С. Б. Некоторые итоги изучения ольвийской хоры // ПИО (Тез. докл. и сообщ. семинара). — Парутино, 1985. — С. 10.

⁴ Алексеева Е. М. Античные бусы Северного Причерноморья // САИ. — 1982. — Вып. Г 1-12. — С. 35, 46.

⁵ Парович-Пешикан М. Некрополь Ольвии эллинистического времени. — Киев, 1974. — С. 93.

⁶ Марченко К. К. Указ. соч. — С. 41—43. — Карты 2—4.

⁷ Козуб Ю. І. Поховальні споруди ольвійського некрополя V—IV ст. до н. е. // АП УРСР. — 1962. — № 11. — С. 45.

⁸ Ebert M. Ausgrabungen auf dem Gute Maritzun // PZ. — 1913. Bd. 5. — S. 104—111.

⁹ Цеглаева Г. А. Грунтовый некрополь Пантикапея // МИА. — 1951. — № 19. — С. 73.

¹⁰ Белов Г. Д. Некрополь Херсонеса классической эпохи // СА. — 1960. — № 13. — С. 275—276; Зубар В. М. Підбійні могили Херсонеського некрополя // Археологія. — 1977. — № 24. — С. 68—73.

¹¹ Козуб Ю. І. Некрополь Ольвії V—IV ст. до н. е. — Київ, 1974. — С. 12.

¹² Парович-Пешикан М. Указ. соч. — С. 18.

¹³ Щеглов А. Н., Рогов Е. Я. Погребения в подбойных могилах в Нижнем Побужье, Нижнем Поднестровье и в Северо-Западном Крыму // ПИО. (Тез. докл. и сообщ. семинара) Парутино. — 1985. — С. 87—88.

¹⁴ Парович-Пешикан М. Указ. соч. — С. 55.

¹⁵ Бураков А. В., Отрешко В. М., Буйских С. Б. и др. Работы Периферийного отряда Ольвийской экспедиции // АО 1974. — М., 1975. — С. 263.